

המאמר הראשון

א'

נשאלתי על אודות הטעוניה שיש לי נגד מתנגדינו הפילוסופים ואנשי הדתות, וכן נגד פורקי העל החולקים על הצבור.² נזכרתי מה ששמעתי מטעוני החבר,³ אשר היה אצל מלך הכוזרים שקבל עליו את דת היהודים⁴ לפני כארבע מאות שנה, כאשר הועד ומופיע בספרי דברי הימים,⁵ שנשנה לו חלום, שכביכול מלאך פונה אליו ואומר לו: "כוננתך רצויה בעיני אלהים, אבל המעשה שלך אינו רצוי".⁶ הוא היה מתאמץ מאוד לקיים את המצוות שבדת הכוזרים עד כדי שהיה הוא עצמו משרת במקדש ומקריב קרבנות בכונה

זכה וטהורה. כל-אימת שהתאמץ במעשים אלה היה המלאך מופיע בלילה ואומר לו: "כוננתך רצויה, אבל המעשה שלך אינו רצוי". דבר זה גרם לו שיחקר בדבר הדתות והכתות. ולבסוף התייחד, הוא וצבור הכוזרים.

בין טעוניו של החבר היו כאלה ששכנעו אותי ותאמו את אמונתי. לכן חשבתי לנכון לרשם את הטעוניה האלה כפי שנטענו, והמשפילים זבינו (דניאל י"ב, י).

מספר שכאשר ראה מלך הכוזרים בחלומו שכונתו רצויה לאלהים ומעשהו אינו רצוי, וזוהו המלאך בשנתו לבקש את המעשה הרצוי לאלהים, שאל פילוסוף אחד על אמונתו. הפילוסוף אמר לו: אין לאלהים לא שביעות-רצון ולא שנאה, כי הוא יתעלה נעלה מעל הרצונות והמטרות. המטרות מורות על חסרון מצבי-המטרות. כי קיום המטרה הוא שלמות לו, וכל עוד לא התקיימה הרי הוא חסרון לו. כמו כן נעלה הוא, לשיטת הפילוסופים, מלדעת את הפרטים, כי הם משתנים עם הזמנים, ובידיעתו של אלהים אין שנוי. לכן אין הוא יודע אותך, כל שכן שלא ידע את כוננתך ואת מעשיך, כל שכן שלא ישמע את תפלתך ויראה את תנועותיך. ואם אמנם אומרים הפילוסופים שאלהים ברא אותך, הרי זה על דרך

מטפורה, כי הוא עלת העולות בבריאת כל נברא, לא שהוא מכון מלפניו. אכן, הוא מעולם לא ברא אדם, כי העולם קדום. מאז ומתמיד נולד אדם מאדם שקדם לו. מתרבות בו צורות, תכונות ומדות מאביו ומאמו ומקורביו, ואיכיות האויר למינהו, הארצות,⁷ המזונות ומיני המים יחד עם כוחות הגלגלים, כוכבי הלכת והמזלות והיחסים הקיימים ביניהם.

הכל נובע מן הסבה הראשונה, לא מתוך שזאת מטרתה, אלא שפע שפע ממנה שהוא סבה שניה. אחרי כן שפעו סבות שלישיות ורביעיות. הסבות והמסבבים מתחזקים אלה מאלה ומשתלשלים אלה מאלה כמו שאמה רואה. התחזבותם אלה מאלה קדומה כשם שהסבה הראשונה קדומה, שאין לה ראשית.

לכל פרט מפרטי העולם הזה יש סבות שבהן יגיע לשלמות. פרט שסבותיו שלמות יהיה שלם. פרט שסבותיו לוקות בחסר ילקה בחסר, כמו החבשי אשר לא הוכן ליותר מאשר קבלת צורת האדם והשכל באפן הלקוי ביותר שאפשר. אך הפילוסוף, אשר הוכנו לו הכנות, יקבל בהן את המעלות הגופניות, את מעלות האפי ואת המעלות העיוניות והמעשיות, ואין חסר לו דבר מן השלמות. ואולם כדי להוציא שלמיות שבכוח⁸ אל הפעל

יש צורך בהוראה ובחננוך, שכתוצאה מהם תתגלגלה התכונות על פי מה שהוכנו בשלמות או בחסרון או באינסוף דרגות-בינים.

באדם השלם *דבק* אור ממין אלהי הקרוי *השכל הפועל*. *שכלו הנפעל דבק* בו *דבקות* של התאחדות עד אשר יחשב האדם שהוא אותו שכל פועל ללא שונות ביניהם. כליו, כלומר, איבריו של אותו אדם, לא יעסקו אלא במעשים השלמים ביותר, בזמנים המתאימים ביותר ובמצבים המעלים ביותר. הם, כביכול, כלים ל*שכל הפועל*, לא לשכל החמרי הנפעל, אשר הפעיל אותם קדם לכן; אז היה קולע לעתים ומחטיא לעתים, וזה קולע תמיד.

זאת היא המטרה המרבית שהאדם השלם מקנה לה אחרי שתטהר נפשו מן הספקות, תקנה חכמות לאמתן ותעשה, כביכול, מלאך. נפשו תגיע להיות בדרגה המלאכית הנמוכה ביותר בין הנבדלים מן הגופים, שזו היא דרגתו של *השכל הפועל*, שהוא מלאך שדרגתו נמוכה מדרגת המלאך הממנה על גלגל הירח. אלה הם שכלים נקיים מן החמרים, קדומים כמו *הסבה הראשונה*, אשר לעולם אינם חוששים שיכלו. נפש האדם השלם ואותו שכל הופכים להיות דבר אחד. הוא לא ישעה אל כליון גופו ואיבריו, שכן הוא וזה הפכו לדבר

אחד, והחיים ינעמו לנפשו, מכיון שנכנס לחברתם של הרמס,⁹ אסקלפיוס,¹⁰ סוקרטס, אפלטון ואריסטו. יתרה מזאת, הוא והם וכל מי שבדרגתם *השכל הפועל* הם דבר אחד. זה מה שקרוי על דרך הרמז או הקרוב שביעות-רצון של אלהים. בקש זאת אפוא ובקש לדעת את אמתות הדברים, כדי ששכלך יגיע להיות בפעל ולא נפעל. הצמד אל הדרכים הצודקות ביותר במדות ובמעשים, כי זה עוזר לשוות את האמת, להתמיד בלמוד ולהדמות ל*שכל הפועל* הזה.

בעקבות זאת באים ההסתפקות-במועט, שפלות-הרוח, הענוה וכל מדה מעלה עם הערצת *הסבה הראשונה*, לא כדי שתשב-רצון ממך, ולא כדי שתסיר את רגזה ממך, אלא כדי להדמות ל*שכל הפועל* בכך שתעדיף את האמת, תתאר כל דבר כראוי לו ותאמין בו כפי שהוא. כי אלה הם תארי השכל.

מכיון שזאת תהיה *אמונתך*, אל תשים לב איזו תורה¹¹ אתה מקבל על עצמך או באיזו דת אתה מאמין ואיזו אלהות אתה מעריך, ובאיזו אמירה, באיזו לשון ובאילו מעשים אתה מאמין. או בדה לך דת לענגן הענוה, ההערצה והשבח כדי לכלכל את מדותיך ולהנהיג את

ביתך ומדינתך,¹² אם אתה מקבל עליהם. או קבל על עצמך בתור דת את החקות השכליות שחברון הפילוסופים, ותהיינה התכונותך ומטרתך זך נפשך.

סכמו של דבר, בקש זך הלב בכל דרך האפשרית לך, לאחר שתשיג את העקרונות הכלליים של המדעים לאמתותיהם. אז תשיג את מבקשך, כלומר, *לדבק* ברוחני הזה, כלומר, ב*שכל הפועל*. אולי ישרה עליך נבואה ויודיעך חכמה נסתרת בחלומות אמת ודמיונות הקולעים אל האמת.

ב'

אמר לו הפונרי: דברייך *משכנעים*, אבל אין הם תואמים את מבקשי. כי אני יודע מעצמי שנפשי זכה ואני מכון את מעשי לרצות את האלה. אבל קבלתי תשובה, שמעשה זה אינו רצוי אף שהכונה רצויה. אין ספק אפוא שיש מעשה כלשהו הרצוי מצד עצמו, ולא על פי

סברות. שאם לא כן, מדוע הנוצרי והמסלמי, אשר חלקו ביניהם את העולם המושב, נלחמים זה בזה, בעוד שכונת כל אחד משניהם זכה לאלהים, והוא מתנזר, פורש, צם, מתפלל והחלטתו נחושה להרג את רעהו, בהאמינו שהריגתו היא המעשה הטוב הגדול ביותר ויש בו התקרבות לאלהים. לכן הם נלחמים זה בזה, וכל אחד משניהם מאמין שהוא גייע אל גן-עדן. לפי השכל לא יתכן להצדיק את שניהם.

ג'

אמר הפילוסוף: אין בדת הפילוסופים הריגת אחד מאלה, שהרי מטרתם היא השכל.

ד'

אמר הכוונר: מה מביך יותר בעיני הפילוסופים מאשר אמונתם של הנוצרים והמסלמים בחדוש,¹³ ושהעולם נברא בששה ימים, ושהסבה הראשונה מדברת אל אחד מבני-האדם - כל שכן לנכח הקביעה של הפילוסופים שהיא¹⁴ נעלה מלדעת את הפרטים. עם זאת, על-פי מעשי הפילוסופים, ידיעותיהם, חקירותיהם ומאמציהם, היה ראוי שתהא הנבואה מפרסמת ונפוצה אצלם בשל דבקותם בדוחניות, ושיתארו נפלאות, נסים ומעשי-פלאות שעשו. לעמת זאת, אנו רואים חלומות אמת אצל מי שלא עסק בחכמה ולא בזכוך נפשו, ומוצאים את ההפך אצל מבקשי החכמה. זה מצביע על כך שלדבר האלהי ולנפשות יש סוד זולת מה שהזכרת, הפילוסוף!

אחרי כן אמר הכוונר בלבו: אשאל את הנוצרים ואת המסלמים, שהרי אחד משני המעשים הוא ללא ספק המשביע-רצון. אשר ליהודים - די בשפלותם, מספרם המועט ואיבת הכל כלפיהם הגלויים לעין.

מאמר רביעי

י"ג

אמר החבר: גדול ההבדל בין בן-דת למתפלסף. כי בן-דת מבקש את האל לתועלות גדולות לבד מלדעת אותו. המתפלסף מבקש אותו רק כדי לתאר את מהותו האמתית, כמו שהוא מתאר, למשל, את הארץ שהיא במרכז הגלגל הגדול ביותר⁶⁹⁵ ולא במרכז גלגל המזלות, וידיעות אחרות. והוא טוען שאי-ידיעת אלהים אינה מזיקה יותר מאי-ידיעת הארץ של מי שטוען שהיא משטח. לשיטתו התועלת היא רק לדעת את הדברים לאמתם. המתפלסף מדמה לשכל הפועל ונעשה זהה לו, כל עוד הוא מתפלסף, לא חשוב אם הוא מאמין או כופר. מעקרי אמונתו: "לא ייטיב ה' ולא ירע" (צפניה א', יב), והאמונה

בקדמות העולם. אין הוא סובר שהעולם לא היה לפני שנברא, אלא לדעתו הוא היה תמיד ויהיה תמיד. אלהים יתעלה בורא העולם מבחינה מטפורית, לא על-פי משמעותו של הבטוי. הוא מתכונן ב"בורא" ליוצר שהוא סבת העולם ועלתו. העלול היה מעולם עם העלה. אם העלה בכוח⁶⁹⁶ הרי העלול בכוח; ואם העלה בפעל העלול בפעל. לשיטתו אלהים יתעלה עלה בפעל לכן העלול שלו כלומר, העולם בפעל כל זמן שהוא עלתו. אף על פי שהרחיקו לכת עד כדי כך יש למחל להם, מפני שלא נתאפשר להם לעסק בתאולוגיה אלא בדרך ההגיון. וזה מה שההגיון שלהם הביאם אליו. ישרי הלב מביניהם אומרים לבני-התורה מה שאמר סוקרטס: "אנשים! איני מכחיש את חכמתכם האלהית. אבל אני אומר שאינני קולט אותה. אני חכם רק בחכמה אנושית".

ואלו אותן העדות-הדתיות במדה שקרבו התרחקו. הרי ירבעם וסיעתו קרובים אלינו יותר, אף שהיו עובדי עבודה זרה והם ישראל נמולים, הם שמרו שבת ואת יתר המצוות, למעט מעט מעטות שהכרח מדיני גרם להם לחלק בהן.⁶⁹⁷ הם הכירו באלהי ישראל המוציאם

ט"ז

אמר הכוזרי: התברר לי ההבדל בין "אלהים" לבין "ה", והבינתי מה בין אלהי אברהם לאלהי אריסטו. אל ה' יתעלה משתוקקים בתשוקה, בחויה ובחזון; אל אלהים נוטים מתוך הקש. אותה חויה מעוררת את מי שהשיג אותה למסור את נפשו על אהבתו ולמות למענו. ואלו אותו הקש מלמד שחייבים להעדיף אותו כל עוד אינו מזיק, ואין סובלים בגללו קשיים. יש למחל לאריסטו על שזולזל במעשי החקה, שכן הטיל ספק אם אלהים יודע זאת.

י"ז

אמר החבר: מובן שאברהם סבל מה שסבל באור פשדים, בהליכה-מארצו, במילה, בשלוח

ישמעאל, ובכך שחשב לזבח את יצחק, כי חזה מה שחזה מן הדבר האלהי בחויה ולא בהקש, וראה שלא נסתר ממנו דבר מפרטיו, ראה שהוא גומל לו על טובו בכל רגע ומנחה אותו בדרך הישר, עד שלא הלך קדימה ולא אחורה אלא ברשותו. ואיך לא יולזל בהקשיו הקודמים, כמו שדרשו החכמים ז"ל את הפסוק "ויוצא אותו החוצה" (בראשית ט"ו, ה): "אמר לו צא מאצטגנינות שלך",⁷⁰⁹ כלומר, צנה עליו לעזב את חכמותיו ההקשיות, כגון הכוכבים וכיוצא בהם, ולקבל-על-עצמו ציות למי שאותו השיג בחויה, כמו שנאמר: "טעמו וראו כי טוב ה'" (תהלים ל"ד, ט).

ומוכן שה' נקרא "אלהי ישראל", כי הסתכלות זו נעדרת בזולתם.⁷¹⁰ והוא קרוי "אלהי הארץ" (מלכים ב', י"ז, כו"ז), כי יש לה תכונה מיחדת מצד אורה, אדמתה ושמייה, המסיעים לזאת עם הנסבות, שהן כמו החקלאות וההכנה להצמחת אותו הנון. כל ההולכים בעקבות החקה האלהית הולכים בעקבות בעלי הראיה הזאת בלבד, נוח להם לקבל את מסרתם על אף פשטות דבריהם וחספוס משליהם, בעוד שאין נוח להם לקבל את מסרת הפילוסופים, למרות עדינות דמוייהם ויפי הסדר של חבוריהם, וההזכחות

המופיעות בהם. הצבור אינו הולך בעקבותם, כאלו האמת נמסרה לנפשות בנבואה, כמו שנאמר: "נפרים דברי אמת".⁷¹¹

י"ח

אמר הכוזרי: רואה אני שאתה תוקף את הפילוסופים, ומיחס להם הפך מה שהם מפרסמים בו. מי שפורש ומסתגף נאמר עליו שהוא מתפלסף ואוחז בשיטת הפילוסופים, ואתה שולל מהם כל מעשה טוב.

אמר הכוונרי: רואה אני את עצמי נאלץ, כביכול, לשאל את היהודים, כי הם שארית בני ישראל, כי רואה אני שהם הראיה שיש לאלהים תורה בארץ. אז הזמין חבר מחברי היהודים ושאל אותו לאמונתו.

י"א

אמר לו: אני מאמין באלהי אברהם, יצחק וישראל אשר הוציא את בני ישראל ממצרים באותות ובנסים, וכלכל אותם בציה, ונתן להם את ארץ ישראל אחרי שהעבירם את הים ואת הירדן בנסים, ושלח את משה עם תורתו, ואחריו אלפי נביאים שאשרו את תורתו בהבטחת שכר לשומר אותה ואיום בענש למפר אותה. מאמינים אנו במה שכלול בתורה

והענין ארף.

י"ב

אמר הכוונרי: החלטתי לא לשאל יהודי כי ידעתי שמסורותיהם אבדו ודעותיהם פגומות, כי הפרענות לא הניחה להם מדה ראויה לשבח. מדוע לא אמרת, אתה היהודי, שאתה מאמין בבורא העולם, מסדרו ומנהיגו, מי שברא אותך וזן אותך, וכיוצא באלה התאורים, אשר הם טענת כל בעל דת ובגללם הוא רודף אמת וצדק כדי להדמות לבורא בחקמתו וצדקו?

י"ג

אמר החבר: מה שאתה אומר היא הדת ההגיונית המדינית,²² אשר אליה מביא העיון.

כלולים בה ספקות רבים. שאל את הפילוסופים על אודותיה, ותמצא שלעולם לא יסכימו על מעשה אחד ולא על אמונה אחת; כי אלה טענות - יש מהן שהם יכולים להוכיחן, יש מהן שלגביהן הם משכנעים ויש שלגביהן אין הם משכנעים, כל שכן שאין הם מביאים עליהן הוכחה.

י"ד

אמר הכוונרי: רואה אני את דבריך אלה, היהודי, נאותים יותר מאשר פתיחתם. רצוני שתוסיף.